

KS. ZDZISŁAW LEC

JEZUICI NA GÓRNYM ŚLĄSKU DO KASATY ZE SZCZEGÓLNYM UWZGLĘDNIENIEM ICH DZIAŁALNOŚCI SZKOLNEJ

1. SYTUACJA RELIGIJNA NA ŚLĄSKU W LATACH 1517-1773

W XVI-XVIII w. w obszar Śląska wchodziła cała diecezja wrocławska, dekanaty bytomski i pszczyński z diecezji krakowskiej, księstwo opawskie z diecezji ołomunieckiej i hrabstwo kłodzkie z diecezji praskiej. W granicach tej prowincji było także kilka parafii z terenu Łużyc oraz dekanat ostrzeszowski z diecezji poznańskiej¹.

Ziemia śląska to kraina, w której historii występuje bogactwo kulturalne o wpływach czeskich, niemieckojęzycznych i polskich. W wiekach XIV-XVIII Ślązacy byli na różny sposób mocno powiązani z Uniwersytetem Krakowskim. Byli wśród nich mistrzowie, współtowarzysze i przyjaciele Mikołaja Kopernika. Do śląskich humanistów należeli: Jerzy Libanus z Legnicy, Jan Rullus, Franciszek Mymer, Andrzej Calagius i inni. W interesującym nas okresie Śląsk mógł się poszczycić takimi ośrodkami humanistycznymi, jak: Legnica, w której próbowano założyć ośrodek uniwersytecki, Złotoryja z bardzo dobrym ośrodkiem szkolnym, Bytom Odrzański czy Brzeg ze słynnym gimnazjum, które w XVIII w. owocnie konkurowało ze szkołą jezuicką. Znaczącym ośrodkiem kulturalnym było miasto biskupie Nysa. Takich i tym podobnych ośrodków można by wymienić wiele. Trzeba też

¹ Zob. B. Kumor, *Granice metropolii i diecezji polskich*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 19(1969), s. 305-312.

stwierdzić, że stosunkowo późno trwale prawa uniwersyteckie zdobył Wrocław – jeden z najważniejszych ośrodków kulturalnych Śląska i jego historyczna stolica – chociaż tradycje dydaktyczne i naukowe tego miasta sięgają średniowiecza².

Diecezja wrocławska w XVI w. ulegała reformacji. W 1525 r. we Wrocławiu po raz pierwszy nie dopuszczono do publicznej procesji Bożego Ciała. W 1538 r. nuncjusz apostolski Giovanni Morone stwierdził, że Wrocław jest opanowany przez zwolenników luteranizmu, a katolicy ze strachu ukrywają swoją wiarę. Za rządów bp. Jana Salzy większość Śląska dostała się pod wpływ protestantyzmu³. W chwili śmierci bpa Kaspra z Łagowa (4 VI 1574) większość mieszkańców jego diecezji wyznawała już luteranizm⁴.

Jeszcze inaczej wyglądała sytuacja religijna na Śląsku w chwili objęcia rządów przez bp. Marcina Gerstmann (1574-1585). W diecezji na około stu szlacheckich rodzin katolickimi pozostawały jeszcze tylko cztery: von Oppersdorfowie z Głogówka i Koźła, Pruskowscy z Proskau, von Lobkowitzowie z Rybnika i Pawłowscy z Pawłowic. Bp Gerstmann w 1575 r. przeniósł seminarium duchowne z Wrocławia do Nysy, aby uchronić je od wpływów ewangelickiego otoczenia. W 1581 r. sprowadził na Ostrów Tumski jezuitów i udostępnił im kościół katedralny⁵. Nowy bp Andrzej Jerin (1585-1596) kontynuował reformę zapoczątkowaną przez swojego poprzednika. W Nysie założył zakład naukowy „Pedagogium Sancti Andreae” dla 24 młodzieńców z rodzin szlacheckich⁶. Ponadto rozbudował znacznie seminarium duchowne⁷.

Biskup wrocławski, arcyksiążę Karol Habsburg (1608-1624) z całą energią przystąpił do rekatolizacji Śląska⁸. Wprowadził za pomocą zarządzeń przymus wyznawania religii katolickiej zgodnie z zasadą *cuius regio eius religio*. Rozpoczął rekatolizację księstwa nyskiego. W tym celu w 1622 r. sprowadził do Nysy jezuitów. Jego działalność rekatolizacyjna na Śląsku i w Hrabstwie Kłodzkim trwała do 1624 roku⁹. Ta działalność była wspierana przez cesarza Ferdynanda II¹⁰.

Również kolejny biskup wrocławski – królewicz polski Karol Ferdynand Waza (1625-1655) wprowadzał w życie dekrety cesarskie. W ziemi kłodzkiej w 1627 r. wszystkim niekatolikom nakazano przejść na katolicyzm albo opuścić hrabstwo.

²H. Barycz, *Śląsk w polskiej kulturze umysłowej*, Katowice 1979, s. 5-6.

³Zob. P. Konrad, *Die Einführung der Reformation in Breslau und Schlesien*, Breslau 1917.

⁴J. Pater, *Poczet biskupów*, s. 71.

⁵Zob. J. Jungnitz, *Martin von Gerstmann, Bischof von Breslau*, Breslau 1898.

⁶W. Urban, *Zarys dziejów diecezji wrocławskiej*, Wrocław 1962, s. 189.

⁷J. Pater, *Poczet biskupów...*, s. 75.

⁸K. Engelbert, *Erzherzog Karl von Österreich, [w:] Schlesier des 15. Bis 20. Jahrhunderts*, (red.) N. Neubach, L. Petry, Würzburg 1968, s. 41-50.

⁹Tamże, s. 120.

¹⁰J. Mandziuk, *Historia Kościoła katolickiego na Śląsku...*, t. II, s. 101.

Na Dolnym Śląsku w 1628 r., gdzie ewangelicy stanowili większość, w powyższym celu wprowadzono wojsko cesarskie¹¹. Edyktem restytucyjnym z 6 III 1629 r. nakazano ewangelikom zwrot wielu klasztorów, majątków kapitulnych i klasztornych oraz kościołów zabranych po 1552 r. Ponadto pod koniec lat dwudziestych XVII w. cesarz za zgodą wspomnianego biskupa do kilku ważniejszych miast śląskich wprowadził na stałe jezuitów. Pod ich wpływem wielu ewangelików przyjmowało katolicyzm¹².

Znaczne ożywienie katolicyzmu na Śląsku dokonało się za rządów biskupa Sebastiana Rostocka (1664-1671), który duży nacisk kładł na rozwój życia zakonnego w diecezji. Popierał on szczególnie jezuitów i kapucynów, przyczyniając się tym samym do upowszechnienia działalności kaznodziejskiej i katechetycznej wśród szerokich warstw ludności śląskiej. Również kardynał Fryderyk Hessen-Darmstadt (1671-1682) kontynuował rekatolizację diecezji, dzięki której wzmożł się znacząco kult eucharystyczny¹³. Za jego rządów zmarł nieoczekiwanie w 1675 r. młodociany książę, ewangelik Jerzy Wilhelm brzesko-legnicki¹⁴. Wtedy też księstwa: legnickie, brzeskie i wołowskie przeszły pod władzę cesarza Leopolda I, który postanowił ich rekatolizację. W tym celu do Legnicy i Brzegu wprowadził jezuitów¹⁵.

Ingerencję wychowanka jezuitów, cesarza Leopolda I w obsadzenie biskupstwa wrocławskiego, widzimy w przypadku Franciszka Ludwika Pfalz-Rhein Neuburga (1683-1732)¹⁶. Biskup Franciszek Ludwik Neuburg dbał o rozwój życia zakonnego w diecezji. Popierał jezuitów. Sprzyjał szkolnictwu. Odrzucił ugodę z Altranstädt zawartą w 1707 r. przez cesarza Józefa I (1705-1711) i króla szwedzkiego Karola XII. Niezależnie od niego uгода ta była realizowana na Śląsku. Według niej katolicy musieli oddać ewangelikom 122 kościoły, zabrane po pokoju westfalskim w księstwach: brzeskim, legnickim, oleśnickim, wołowskim i ziebickim. Ponadto we wspomnianych księstwach cesarz Józef zobowiązywał się do całkowitej tolerancji wobec luteran¹⁷. Cesarz wyraził też zgodę na budowę *kościółów łaski* w Cieszynie, Jeleniej Górze, Kamiennej Górze, Kozuchowie, Miliczu i Żaganiu¹⁸.

¹¹ *Historia Śląska*, (red.) K. Maleczyński, t. 1, cz. 3. Wrocław – Warszawa – Kraków 1963, s. 348.

¹² J. Pater, *Poczet biskupów...*, s. 85.

¹³ Zob. W. Bochnak, *Religijne stowarzyszenia i bractwa katolików świeckich w diecezji wrocławskiej od XVI w. do 1810 r.*, Wrocław 1983.

¹⁴ J. Boras, *Książęta piastowscy Śląska*, Katowice 1978, s. 431.

¹⁵ J. Pater, *Poczet biskupów...*, s. 93.

¹⁶ J. Mandziuk, *Historia Kościoła katolickiego na Śląsku...*, t. II, s. 81.

¹⁷ Zob. K. Engelbert, *Die Konvention von Altranstädt 1707*, „Archiv für schlesische Kirchengeschichte”, 16(1958), s. 243-264.

¹⁸ J. Mandziuk, *Historia Kościoła katolickiego na Śląsku...*, t. II, s. 175.

Kolejny władca, cesarz Karol VI (1711-1740) nie odwołał postanowień konwencji z 1707 r., ale starał się je ograniczyć. Na terenie jego wpływów katolicy byli nadal faworyzowani w typowaniu na urzędy państwowe i nabywaniu własności ziemskiej. Władze lokalne stwarzały tam ewangelikom różne trudności o charakterze budowlanym, interweniowały w małżeństwa bogatych luteranek i wykorzystywały swoje uprawnienia w stosunku do sierot. W 1717 r. zakazano uroczystych obchodów 200-lecia wprowadzenia reformacji. W 1738 r. Karol VI zakazał katolikom zmiany wyznania¹⁹

Okres wspierania katolicyzmu przez władzę cesarską trwał na Śląsku do grudnia 1740 r. Kościół katolicki uzależniony był wtedy w całej swojej zewnętrznej działalności od decyzji cesarskich, docierających na Śląsk z dworu wiedeńskiego. Dwa miesiące po śmierci cesarza Karola VI, 16 XII 1740 r. król Fryderyk II Pruski (1740-1786)²⁰ wkroczył na Śląsk²¹. Do zawarcia układu pokojowego w Berlinie w dniu 28 lipca 1742 r. władca pruski opanował prawie cały Śląsk, z wyjątkiem Cieszyna, Opawy i Karniowa. Zmagania Austriaków z Prusakami o Śląsk ostatecznie ustały dopiero w 1763 r. W końcu, po trzech wojnach (1740-1763) prawie cały Śląsk znalazł się pod panowaniem Fryderyka II²².

Fryderyk II zagwarantował śląskim katolikom już 28 VII 1742 r. nienaruszalność ich praw, ale w praktyce uzależnił od siebie obsadzanie kapituł, beneficjów, probostw, ogłaszanie listów pasterskich, wydawanie dekretów kościelnych i korespondencję ze Stolicą Apostolską. Oprócz tego przed faktem dokonany postawił Stolicę Apostolską wyznaczając na biskupstwo wrocławskie kanonika Gotarda Schaffgotscha (1748-1795)²³, który przed nominacją miał powiązania z lożą masońską²⁴. Ponadto władze pruskie, do czasu zawarcia ostatecznego pokoju w saskońskim zamku Hubertusburg 15 II 1763 r., do katolickich duchownych odnosiły się z niechęcią i rygoryzmem. Zakony, w tym szczególnie jezuita, musiały płacić

¹⁹ Tamże, t. II, s. 176.

²⁰ Wydaje się, że tytuł królewski Fryderyka II został formalnie uznany przez Stolicę Apostolską dopiero po śmierci Fryderyka. Zob. L. Winowski, *Polityka kościelna Fryderyka II na Śląsku*, „Studia Śląskie” 1(1958), s. 239.

²¹ Z. Lec, *Jezuici we Wrocławiu (1581-1776)*, Wrocław 1995, s. 40.

²² W. Marschall, *Geschichte des Bistums Breslau*, Stuttgart 1980, s. 102-114.

²³ L. Winowski, *Polityka kościelna...*, s. 249-250.

²⁴ Dopiero po nominacji biskupiej Schaffgotsch zmienił styl życia. To znów doprowadziło do ochłodzenia stosunków między nim a Fryderykiem II. Schaffgotsch osądzony o zdradę musiał opuścić stolicę biskupią. Próbował rządzić diecezją z Opolą. Potem przeniósł się do Janowej Góry, znajdującej się austriackiej strefie wpływów. Wtedy już całkowicie władze pruskie zakazały duchownym diecezji wrocławskiej kontaktu ze swoim ordynariuszem. Do 1795 r., gdy biskup Schaffgotsch zmarł, sprawy diecezji były w rękach administratorów. A. Rogalski, *Kościół katolicki na Śląsku. Studia nad dziejami diecezji wrocławskiej*, Warszawa 1955, s. 42.

wysokie kontrybucje wojenne. Po zakończeniu wojen śląskich nowa administracja ściągała wysokie podatki. Oprócz tego ludność Śląska musiała utrzymać kilkudziesięciotysięczną armię²⁵.

Wypada przedstawić również dane statystyczne, dotyczące liczebności i rozmieszczenia poszczególnych wyznań na Śląsku. W 1793 r. luteranie stanowili 50,7 proc. ogółu ludności Śląska. Dawało to liczbę 966 tys. osób. Katolików na Śląsku było wtedy 48,5 proc., tj. 925 tys., kalwinów 0,2 proc. – 4200 i braci czeskich 0,1 proc. – 1500. Trudno powiedzieć ilu było anabaptystów i schwenkfeldystów. Ci ostatni umiejscowieni byli w Twardocicach k. Złotoryi. Natomiast na wyznawców mojżeszowych przypadało 0,5 proc., co stanowiło ok. 10 tys. osób. Katolicy przeważali na Opolszczyźnie i ziemi nyskiej, a także w rejonach Ziębic, Ząbkowic i Kłodzka. Natomiast protestanci dominowali na Dolnym Śląsku i w powiecie kluczborskim²⁶.

2. KOLEGIA I REZYDENCJE JEZUICKIE NA GÓRNYM ŚLĄSKU I ICH DZIAŁALNOŚĆ SZKOLNA

Towarzystwo Jezusowe zatwierdził papież Paweł III (1534-1549) w 1540 r. Pierwsze kolegium na terenie Niemiec powstało w Kolonii w 1544 r., a pierwsze kolegium na ziemiach austriackich w Wiedniu w 1552 r. W 1556 r. nastąpiło założenie kolegium w Pradze, od którego pochodzą wszystkie śląskie kolegia. W 1551 r. św. Ignacy założył prowincję niemiecką, w 1556 r. dolnoniemiecką i górnoniemiecką prowincję zakonną. Do tej ostatniej należały Wiedeń i Praga. Jej pierwszym prowincjałem był św. Piotr Kanizy (1521-1597). W 1563 r. następca św. Ignacego, Jakub Laynez (1512-1565) założył prowincję austriacką. Od niej w 1623 r. odłączono prowincję czeską.

W interesującym nas okresie, od końca XVI w. do XVIII w. włącznie, jezuici na całym Śląsku prowadzili ożywioną działalność. Dowodem tego był cały szereg stacji misyjnych, rezydencji i kolegiów jezuickich. Wchodziły one do 1623 roku do prowincji austriackiej, a potem do czeskiej. Taki stan istniał do końca 1754 r. na prawie całym Śląsku zdobytym przez Fryderyka II w 1763 r. Już wprawdzie w 1747 r. pojawił się plan oddzielenia placówek śląskich od czeskich²⁷, ale osta-

²⁵ K. Popiołek, *Historia Śląska od pradziejów do 1945 roku*, Katowice 1972, s. 119; zob. F.X. Seppelt, *Geschichte des Bistums Breslau*, Breslau 1929.

²⁶ *Historia Śląska*, t. II, cz. 1. Pod red. W. Długoborskiego, Wrocław – Warszawa – Kraków 1966, s. 60.

²⁷ Fryderyk II liczył się ze zdaniem rektora głogowskiego kolegium jezuitów o. Karola Regenta. Temu zaś udało się nie doprowadzić jeszcze wtedy do rozdziału domów śląskich od czeskich. Zob. H. Hoffmann, *Der Anfang der schlesischen Jesuitenprovinz*, „Zeitschrift des Vereins für Geschichte Schlesiens”, t. 62(1928), s. 147.

tecznie w 1754 r. Fryderyk II kategorycznie zażądał utworzenia odrębnej prowincji dla jezuitów, działających na Śląsku pod jego panowaniem. Dlatego od 1 stycznia 1755 do papieskiej kasaty w 1773 roku placówki Śląska pruskiego stanowiły odrębną *provincję śląską* z własnym prowincjałem²⁸. Pierwszym śląskim prowincjałem był o. Mateusz Weihnacht. Od 29 IV 1764 r. urząd ten pełnił o. Karol Troilo, a od 3 I 1768 r. o. Jan Gräbner. Definitywna likwidacja prowincji śląskiej nastąpiła w 1776 roku²⁹.

W skład prowincji śląskiej wchodziło 8 kolegiów z siedzibami w Głogowie, Kłodzku, Legnicy, Nysie, Opolu, Świdnicy, Wrocławiu i Żaganiu, 5 rezydencji, a mianowicie: w Brzegu, Otyniu, Jeleniej Górze, Piekarach Śląskich, Tarnowskich Górach i stacja misyjna w Twardocicach. Nowicjat nowej prowincji powstał w Żaganiu, przejmując z nowicjatu w Brnie 11 kandydatów do kapłaństwa i 3 na braci. Zaraz po utworzeniu nowa prowincja w powyższych placówkach liczyła 211 osób (119 kapłanów, 30 scholastyków, 48 braci i 14 nowicjuszy). Dla porównania, w 1765 r. prowincja liczyła 170 osób, w 1769-1754, a w 1770 r. miała już tylko 145 osób (102 kapłanów, 8 scholastyków i 35 braci)³⁰.

Trzeba jeszcze wyjaśnić, że stacja misyjna to najmniejsza placówka zakonna. Podlegała kolegium lub rezydencji. Tworzył ją jeden lub kilku jezuitów. Celem stacji było prowadzenie działalności bądź to w kościele jezuickim, bądź w dobrach jezuickich, bądź też na podstawie fundacji w kościele diecezjalnym. Miała ona z reguły charakter duszpasterski. Rezydencja to dom zakonny i wspólnota złożona z niewielkiej grupy jezuitów, pracujących w szeroko pojętym apostołstwie. Rezydencje w omawianym okresie tylko wyjątkowo prowadziły szkołę, zwykle ograniczoną do klas wstępnych. Przełożonym rezydencji był superior, mianowany przez prowincjała. Rezydencja podlegała pobliskiemu kolegium. Kolegium było domem zakonnym, w którym pewna część zakonników zatrudniona była przy nauczaniu i prowadzeniu szkoły. Inni zakonnicy kolegium oddawali się pracy duszpasterskiej,

²⁸ H. Hoffmann, *Die Jesuiten in Glogau*, Breslau 1926, s. 5. Ponadto warto zaznaczyć, że istnieje kontrowersja co do daty powstania prowincji śląskiej. Nawet sam Herman Hoffmann, w zależności od okoliczności podaje różne daty. W jego pracy *Der Anfang der schlesischen Jesuitenprovinz*, „Zeitschrift des Vereins für Geschichte Schlesiens”, t. 62(1928), s. 147 czytamy, że śląskie placówki jezuickie zostały oddzielone od czeskiej prowincji zakonnej dnia 1 stycznia 1756 r. i włączone do własnej śląskiej prowincji zakonnej. Zaś w innej swojej pracy *Die Jesuiten in Hirschberg*, Breslau 1934, s. 138 i 141 podaje, że śląska prowincja jezuitów powstała dnia 1 stycznia 1755 r.

²⁹ J. Wosch, *Terytorialny rozwój własności ziemskiej zakonu jezuitów na Śląsku od XVI do XVIII wieku*, „Studia Śląskie” (Seria nowa). T. 34(1978), s. 49.

³⁰ H. Hoffmann, *Die Jesuiten in Glogau*, s. 126-127. Ponadto w latach 1773-1776 jezuita śląscy nie mogli nikogo przyjmować do zakonu. Zob. tenże, *Die Jesuiten in Hirschberg*, s. 142.

wreszcie inni prowadzili działalność apostołską wśród więźniów, chorych i innowierców³¹.

Pierwsza z placówek jezuickich na Górnym Śląsku³² znalazła się w Nysie. Jezuici założyli tam stację misyjną już w 1610 r., przekształconą 14 IV 1623 r. w rezydencję. Fundatorem placówki był biskup Karol Habsburg (1608-1624), który od 1622 r. pragnął przy pomocy jezuitów stworzyć uniwersytet w stolicy księstwa biskupiego. Arcyksiążę Karol Habsburg podarował zakonnikom kościół i klasztor bożogrobców, a także 14 sąsiednich domów. Ponadto wśród licznych dobrodziejów tej placówki znalazł się kolejny biskup wrocławski, królewicz polski Karol Ferdynand Waza (1625-1655), który w testamencie przeznaczył jezuitom aż 240 tys. guldenów³³. Dlatego, dzięki tak wielkim możliwościom, w latach 1656-1658 wybudowano budynek konwiktu, następnie w latach 1669-1673 3-piętrowy gmach kolegium, które tę rangę uzyskało już w 1624 roku³⁴. Wreszcie w latach 1688-1692 wybudowany został kościół pw. Wniebowzięcia NMP, który dzięki wspaniałej fasadzie i wewnętrznemu wystrojowi zaliczany jest do najpiękniejszych zabytków architektury wczesnego baroku na Śląsku. W końcu, w latach 1722-1725, jezuici zbudowali jeszcze nowe gimnazjum, połączone z kolegium piękną bramą³⁵.

Majątek ziemski kolegium nyskiego zajmował czwarte miejsce pod względem wielkości pośród wszystkich posiadłości ziemskich śląskich placówek jezuickich. W 1773 r. należało do niego 6 wsi: Darkovice, Hat, Koblov, Markvartovice, Paseky, Silherovice (obecnie wszystkie na terenie Czech), osada Carlshof (obecnie w granicach miasta Nysy), a 2 były w części własnością kolegium (Bodzanów, Wierzbięcice). Było to w sumie 2878 mieszkańców i 7429 ha³⁶.

Jezuici prowadzili w Nysie ożywioną działalność szkolną. Już 23 IV 1624 r. uroczyście otwarto gimnazjum „Carolinum”, w którym oprócz nauk humanistycznych, wykładano także filozofię i teologię moralną dla studentów Towarzystwa Jezusowego i alumnów wrocławskiego seminarium duchownego³⁷. Biskup wrocław-

³¹Zob. *Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564-1995*. Opr. L. Grzebień i inni, Kraków 1996.

³²Dziś ziemie gómośląskie znajdują się w obrębie województw: opolskiego, śląskiego, małopolskiego i w Czechach. Zob. R. Pysiewicz-Jędrusik, A. Pustelnik, B. Konopska, *Granice Śląska*, Wrocław 1998, s. 13.

³³A. Majewski, *Zakony męskie w diecezji wrocławskiej do czasów sekularyzacji w 1810 r.* Warszawa 1991, mps, s. 128.

³⁴A. Fechtnerova, *Rektori kolejí Tovaryšstva Ježíšova v Čechách, na Moravě a ve Slezsku do roku 1773*. t. II., Praha 1993, s. 444-457.

³⁵Zob. J. Kłębowski, *Nysa*, Wrocław 1972; M. Sikorski, *Nysa. Skarby sztuki i osobliwości*, Opole 1999.

³⁶J. Wosch, *Terytorialny rozwój...*, s. 30-32.

³⁷Wrocławskie Seminarium Duchowne w latach 1575-1656 miało swoją siedzibę w Nysie.

ski, arcyksiążę Karol – jej fundator – zamierzał przekształcić ją z czasem w uniwersytet. Tę ideę przekreśliła jednak przedwczesna śmierć fundatora. Kolegium jezuickie otrzymało niecałe 1/3 przewidywanej fundacji, z której utrzymywało się gimnazjum i profesorowie teologii moralnej i kontrowersji.

Już w 1624 r. szkoła miała wszystkie klasy gimnazjalne, łącznie z retoryką, a do tego jeszcze wykład dialektyki i teologii moralnej. W 1626 r. liczba uczniów wynosiła już ponad 500 osób. Liczba ta zmieniała się, podobnie jak w związku z zarazą i trwającą wojną 30-letnią zmieniała się liczba ludności miasta. W 1636 r. liczono 349 uczniów w 7 klasach (6 klas gimnazjalnych i 1 kurs moralnej), w 1649 roku znowu 500. W lipcu 1639 r. 80 najstarszych uczniów wspierało obronę cywilną miasta przed Szwedami.

Konwikt pw. św. Anny założyła w 1630 r. Anna Molartin, żona Kaspra Gebauera, dostojnika nyskiego. W 1639 r. miał on 30, a później w 1641 r. 60 wychowanków. W 1735 r. dawał schronienie 40 wychowankom. Konwikt dysponował różnymi fundacjami, szczególnie dla uzdolnionych muzycznie studentów. W 1630 r. uczniowie wykonywali przedstawienia sceniczne.

Sodaliczka Mariańska dla uczniów starszych p.w. Wniebowzięcia NMP powstała 10 X 1624 r. Oprócz niej w 1631 r. powstała sodaliczka NMP Niepokalanej dla klas młodszych do gramatyki włącznie. Tę drugą tworzyło początkowo 150 uczniów³⁸. Przy okazji warto wspomnieć, że w Nysie istniała kongregacja Maryjna mieszczan niemieckich pw. Zwiastowania NMP (założona w 1625) i rzemieślników pw. Nawiedzenia NMP (założona 12 IV 1634). Aktywne było także od 1647 r. bractwo (*Coetus Defunctorum*), którego szczególnym celem była modlitwa za zmarłych³⁹.

W poł. XVII w. 6 nauczycieli uczyło w gimnazjum, a obok nich 2 – 3 profesorów prowadziło wykłady z teologii moralnej i kontrowersji. Liczba uczniów wzrosła do 1680 r. do ponad 500, a od 1681 ponad 600. W tej liczbie byli słuchacze teologii, którzy kilka razy w roku drukowali tezy i publicznie ich bronili. W ten sposób z Nysy wychodzili kapłani diecezjalni i zakonni. W konwikcie św. Anny mieszkało 40 – 50 wychowanków. Kongregacja starszych uczniów liczyła najczęściej ok. 100 członków, natomiast kongregacja mniejsza nieco mniej członków⁴⁰.

W XVIII w. w Nysie prowadziło działalność 2 profesorów teologii moralnej i jeden Pisma Św. i kontrowersji; w 6 klasach gimnazjum uczyli: 1 kapłan i 5 studentów; w 1719 r. występował jeszcze profesor prawa kanonicznego. Gdy w 1755 r. prowincję śląską oddzielono od czeskiej, czasowo umieszczono w Nysie schola-

³⁸ B. Duhr, *Geschichte der Jesuiten...*, t. II, cz. 1, s. 358-359.

³⁹ AAW, *Tabulae exhibentes...*, k. 6-7.

⁴⁰ Tamże, t. III, 220.

stykac Towarzystwa Jezusowego. Wtedy też w Nysie przebywało dodatkowo 2 profesorów dogmatyki i 1 profesor dla repetentów matematyki. Ponadto profesor retoryki instruował scholastyków w literaturze niemieckiej. Liczba uczniów zwiększyła się z 598 w 1702 r. na 702 w 1720 r., zmniejszyła się w 1740 r. do 573 i w 1769 r. wynosiła już tylko 181. Konwikt św. Anny zarządzany przez 2 ojców liczył w 1702 r. 36, w 1740 – 30 i 1750 r. – 22 wychowanków⁴¹.

W Tarnowskich Górach⁴² w latach 1657-1675 jezuici utrzymywali stację misyjną. Do 1667 r. podlegała ona kolegium we Wrocławiu, potem kolegium w Opolu. Rezydencją Tarnowskie Góry stały się od 1673 r. na mocy dekretu cesarza Leopolda I⁴³ i decyzji władz zakonnych. Prowadzono tam działalność duszpasterską i szkolną. W 1712 r. zakonnicy wygłosili 104 kazania, 1713 r. – 148, 1714 r. – 145, 1719 – 138, 1725 – 151. Naukę religii dla młodzieży przy okazji działalności szkolnej prowadzili w 1725r. – 30, a w 1739 r. – 26 razy. W 1676 r. doprowadzili do katolicyzmu 130 osób, jednak później liczba konwersji wyraźnie spadała. Prowadzili również w swoim domu ćwiczenia duchowe dla osób z zewnątrz. Pierwszy raz w 1681 r. przybyło do nich trzech księży, aby tam odbyć rekolekcje⁴⁴. W 1754 i 1765 r. na placówce przebywało 2 jezuitów⁴⁵.

Szkoła w Tarnowskich Górach miała 4 klasy. Liczba uczniów wynosiła od 60 do 70. Uczniowie tym się odznacжали, że często w okolicznych wsiach katechizowali tamtejsze dzieci. W 1759 r. w szkole było jeszcze około 30 uczniów. W 1765 roku król pruski polecił placówkę zlikwidować⁴⁶.

W Opolu⁴⁷ jezuici pojawili się na stałe od 1667 r. i osiedlili się na zgliszczach starego zamku, przekazanego im przez cesarza Leopolda I. Wkrótce wzniesli kościółek o konstrukcji ryglowej, zastąpiony w r. 1673 nowym, pw. Trójcy Świętej. Ostateczne prace budowlane przy kościele kolegiackim były zakończone w 1714 r. W tym samym roku ich placówka uzyskała rangę kolegium. W 1703 r. powstało bractwo p.w. Najświętszego Serca Pana Jezusa, grupujące mieszczan. Egzystencję placówki zapewniały dochody płynące z majątków ziemskich zapisanych zakonowi przez Felicjanę ze Stadnickich Cieciszowską (zm. 30 V 1642). W 1754 r. w ko-

⁴¹ Tamże, t. IV, cz. 1, s. 439.

⁴² Zob. *Historia Tarnowskich Gór*, (red.) J. Drabina, Tarnowskie Góry 2000.

⁴³ Leopold I w 1677 r. przedłużył działalność jezuitów w Tarnowskich Górach o dwa lata, a w 1679 o dalsze sześć. Znaczyło to m.in., że cesarz zatwierdzał ciągle środki potrzebne na utrzymanie tej placówki. Zob. H. Hoffmann, *Die Jesuiten in Oppeln*, s. 180.

⁴⁴ H. Hoffmann, *Die Jesuiten in Oppeln*, s. 194-196.

⁴⁵ AAW, *Tabulae exhibentes...*, k. 14; H. Hoffmann, *Die Jesuiten in Glogau*, s. 126-127; tenże, *Die Jesuiten in Oppeln*, Breslau 1934, s. 176-212.

⁴⁶ B. Duhr, *Geschichte der Jesuiten...*, t. IV, cz. 1, s. 451.

⁴⁷ Z. Lec, *Nieco uwag o dziejach i działalności jezuitów w Opolu w latach 1667-1776*, „Studia Teologiczno-Historyczne Śląska Opolskiego”, r. 15(1995), s. 385-394.

legium opolskim było 7 zakonników, a w 1770 już tylko 5, w tym 4 kapłanów i jeden brat zakonny⁴⁸.

W 1773 r. do jezuitów w Opolu należały: Nowa Wieś, Sprzęcice, Półwieś, Bierkowice i folwark na Przedmieściu Gosławickim Opola. Majątek ten zajmował obszar 2126 ha. Mieszkało na nim 466 osób⁴⁹.

Gimnazjum jezuickie w Opolu zostało powołane do życia dnia 6 listopada 1668 r. Pierwszym nauczycielem był magister Jan Jantosch, który rozpoczynał lekcje z dwoma klasami. W 1669 r. szkoła gromadziła już 190 uczniów. Mieli oni w tygodniu również jedną godzinę religii, a w niedzielę i święta własne kazania. Nowy rok szkolny zaczynało na jesień. Gimnazjum posiadało sześć klas, w których prawie regularnie uczyło czterech nauczycieli. W okresie od 1706 do 1727 r. liczba uczniów wynosiła około dwieście osób rocznie. Niektórzy z absolwentów wstępowali do nowicjatów zakonnych, w tym często do jezuitów. Już w 1671 r. jezuita z dumą mogli mówić, że ich gimnazjum było cenione w okolicy za dobry poziom nauczania. Po ukończeniu tej szkoły uczniowie mówili trzema językami: polskim, łacińskim i niemieckim. Czasy pruskie wprowadziły duże ograniczenia w omawianej szkole. Zmniejszyła się przez to liczba uczniów i nauczycieli. Rząd pruski ograniczał też liczbę kandydatów, którzy mogli wstępować do stanu duchownego⁵⁰.

Dla zamieszcanych uczniów jezuita w Opolu prowadził konwikt pod patronatem św. Franciszka Borgiasza. Powstał on w 1672 r. z dwóch fundacji. Podstawy stworzył Jan Stephetius pochodzący z Gliwic, ofiarowując na ten cel 2 tysiące talarów. Dzięki temu w 1672 r. na konwikt przeznaczono jedno z pomieszczeń rezydencji, w którym znalazło utrzymanie dwóch, a od 1692 r. trzech uczniów. Drugą darowizną dla konwiktów uczynił baron Filip von Rautten, przeznaczając w 1705 r. na ubogich, zamieszcanych uczniów 3 tysiące talarów. W 1743 r. konwikt otrzymał własny budynek. Największa liczba jego wychowanków była w 1749 r. i wynosiła 12 osób. Mieli oni swojego opiekuna, prefekta⁵¹.

W toku nauczania szkolnego ważne miejsce zajmował teatr. Przedstawienia były opracowane przez uczniów i nauczycieli. Z treścią sztuki zapoznawała swego rodzaju gazeta teatralna. Wiadomości dotyczące dramatycznej działalności opolskiego gimnazjum dotyczą lat 1670-1754. Wystawiono wtedy około stu utworów scenicznych dotyczących uroczystości związanych z rokiem kościelnym, szkol-

⁴⁸ Zob. H. Hoffmann, *Die Jesuiten in Oppeln*, Breslau 1934; tenże, *Die Jesuiten in Glogau*, s. 127.; A. Fechtnerowa, *Rektori...*, t. II, s. 532-538; H. Hoffmann, *Die Jesuiten in Oppeln*, s. 328a.

⁴⁹ J. Wosch, *Terytorialny rozwój...*, s. 33-37.

⁵⁰ Z. Lec, *Nieco uwag o dziejach i działalności jezuitów w Opolu w latach 1667-1776*, „Studia Teologiczno-Historyczne Śląska Opolskiego”, 15: 1995, s. 391.

⁵¹ B. Duhr, *Geschichte der Jesuiten...*, t. IV, cz. 1, s. 450.

nym i ważnymi wydarzeniami życia politycznego. Grano też w związku z odwiedzinami placówki opolskiej przez ważne osobistości⁵².

Wychowaniu i religijnemu pogłębieniu uczniów służyła Sodaliczja Maryjna, która w Opolu powstała 2 VII 1670 r., a 19 I 1672 r. generał zakonu o. Jan Paweł Oliva włączył ją do kongregacji macierzystej, rzymskiej. Nosiła wezwanie Nawiedzenia NMP. Uczniowie, członkowie kongregacji, mieli swoje regularne zgromadzenia, nabożeństwa i kazania. W ciągu roku odbywano 30 – 40 spotkań sodalicyjnych. Oprócz uczniów, członkami sodaliczji byli przedstawiciele rządu, magistratu, a także wcześniejsi uczniowie. Jej duchowym kierownikiem był jeden z jezuitów. Miała ona też swojego rektora, dwóch asystentów, sekretarza i prefekta. Na święto Nawiedzenia NMP organizowano zbiórkę pieniędzy pomiędzy poza gimnazjalnymi członkami kongregacji. Dzięki temu czyniono zakupy sprzętu liturgicznego dla sodaliczji⁵³.

Do **Piekar Śląskich**⁵⁴ jezuita przybyli w roku 1677, tworząc najpierw stację misyjną. W 1678 r. przejęli miejscową parafię i opiekę nad cudownym obrazem Najświętszej Maryi Panny. W 1680 r. cudowny obraz przewieziono do Pragi. W 1682 r. w Piekarach utworzono rezydencję, w której prowadzono zasadniczo działalność duszpasterską. Dnia 20 VIII 1683 r. sanktuarium nawiedził Jan III Sobieski, w trakcie wyprawy na Wiedeń. W 1693 r. sanktuarium nawiedziło ok. 32 tys. pielgrzymów. W 1697 r. uczynił to m.in. Fryderyk August z Saksonii, który poprzez Tarnowskie Góry i Piekary podążał do Krakowa, aby tam przyjąć polską koronę królewską. W roku jubileuszowym 1700 pielgrzymi uzyskiwali w Piekarach odpusty jubileuszowe. Łaski odpustu zupełnego można było wtedy dostąpić w Uroczystość Wniebowzięcia NMP, Dzień Zaduszny z oktawą oraz w każdy czwartek. W ciągu całego roku 1700 przyjęto ogółem ponad 15 tys. Komunii świętych⁵⁵. W 1702 r. obraz NMP przeniesiono do Opola, gdzie już na stałe pozostał. Odtąd w Piekarach zaczęto czcić NMP w kopii cudownego obrazu⁵⁶. Na placówce w latach 1765, 1769 i 1770 przebywał odpowiednio jeden, sześciu i znowu jeden kapłan jezuita⁵⁷.

Do **Brzegu nad Odrą**⁵⁸ pierwszych dwóch jezuitów przybyło w 1681 r. Otrzymali tam „długi, kamienny dom” w ogrodach książęcych. W budynku dawnej men-

⁵² Z. Lec, *Nieco uwag...*, s. 391.

⁵³ Tamże, s. 392.

⁵⁴ Zob. J. Wycisło, *Sanktuarium Matki Bożej w Piekarach Śląskich*, t. I, Katowice 1991.

⁵⁵ H. Hoffmann, *Die Jesuiten in Oppeln*, s. 247-249.

⁵⁶ H. Hoffmann, *Die Jesuiten in Oppeln*, s. 213-275; *Encyklopedia wiedzy o jezuitach...*, s. 505.

⁵⁷ H. Hoffmann, *Die Jesuiten in Glogau*, s. 127.

⁵⁸ Zdaję sobie sprawę, że umieszczenie Brzegu w granicach Górnego Śląska może wzbudzić kontrowersyjną opinię. Pragnę wyjaśnić, iż uczyniłem to w związku z nowym podziałem administracyjnym Polski. Skoro Brzeg znalazł się poza województwem dolnośląskim, dlatego ośmieliłem się umieścić go w górnośląskiej części Śląska.

nicy zorganizowali początkowo zakonne oratorium⁵⁹. Tak więc, jezuici mogli się osiedlić w Brzegu dopiero w kilka lat po śmierci księcia brzeskiego⁶⁰, kiedy to Brzeg dostał się w ręce cesarza Leopolda I, zdecydowanie popierającego Towarzystwo Jezusowe. Placówka stała się od 1681 r. najpierw stacją misyjną. W 1685 r. uzyskała rangę rezydencji, związanej z kolegium wrocławskim. Prowadzono w niej działalność duszpasterską i dydaktyczną. Największą ilość Komunii świętych – 17580 – rozdano w 1739 r. Kazania głoszono w niedziele i święta na nabożeństwach rano i na sumie, a ponadto dwa razy w każdym tygodniu Wielkiego Postu, trzy razy w oktawie Bożego Ciała, na pasterkę i zakończenie starego roku, a także w Wielki Piątek i na św. Jana Nepomucena⁶¹. Kościół p.w. Podwyższenia Krzyża Świętego wybudowano w latach 1734-1741⁶². W Brzegu w latach 1765, 1769 i 1770 przebywało odpowiednio 5, 6 i 6 zakonników. Wszyscy z nich byli kapłanami⁶³.

W Brzegu już w 1682 r. katolicka wspólnota wystąpiła z inicjatywą przyjęcia przez jezuitów wychowania i nauczania swoich dzieci. Zakonnicy do tej prośby odnieśli się pozytywnie w nadziei na pozyskanie również dzieci protestanckich. W 1685 r. jeden z ojców mógł rozpocząć działalność dydaktyczną. W lipcu 1686 r. pojawił się drugi nauczyciel. Ideałem jezuitów było utrzymanie szkoły na wysokim poziomie. Chcieli przejąć ewangelickie gimnazjum. Dla zabezpieczenia swojej działalności dnia 13 VI 1693 r. zwrócili się do cesarza z petycją o przekazanie uposażeń po zmarłych nauczycielach gimnazjum protestanckiego, uzyskując jego pozytywną decyzję⁶⁴. Umowa w Altranstädt z 1707 r. przekreśliła plany jezuitów, pozostawiając gimnazjum w rękach ewangelików. W 1738 r. grono nauczające powiększyło się do 3 osób. Gimnazjum w całym okresie działalności do 1776 r. wykazywało małą ilość uczniów. Największa ich ilość w 1739 r. wynosiła 55 osób. W ich gronie znajdowali się uczniowie ze stanu szlacheckiego. Wtedy też (w 1739) szkoła na kilka lat stała się pełnym gimnazjum. Jednak z reguły, po ukończeniu czwartej klasy, uczniów wysyłało do sąsiednich kolegiów, aby tam mogli ukończyć dwie brakujące klasy. W rywalizacji o młodzież szkoła jezuicka ustępowała wyraźnie miejscowemu gimnazjum protestanckiemu⁶⁵.

⁵⁹ A. Majewski, *Zakony męskie w diecezji wrocławskiej...*, s. 136.

⁶⁰ Jerzy Wilhelm, książę legnicki, brzeski i wołowski, zm. 21 XI 1675 r. nieoczekiwanie i w młodym wieku. H. Weczerka, *Schlesien*, Stuttgart 1977, s. 592.

⁶¹ H. Hoffmann, *Die Jesuiten in Brieg*, s. 59-60.

⁶² *Encyklopedia Wiedzy o Jezuitach...*, s. 476; zob. H. Hoffmann, *Die Jesuiten in Brieg*, Brieg 1931.

⁶³ H. Hoffmann, *Die Jesuiten in Glogau*, s. 127.

⁶⁴ H. Więcek, *Z dziejów Gimnazjum Piastowskiego w Brzegu*, „Kwartalnik Opolski” nr 4(1957), nr 4, s. 26-43.

⁶⁵ Z. Lec, *Działalność jezuitów w Brzegu w latach 1681-1776*, Wrocław 1990, s. 34.

Dla dokonywania sprawunków i prac porządkowych w domu oraz posługi w kościele mieli jezuici zarówno w 1733 r., jak i później trzech ubogich młodzieńców, których w zamian za to utrzymywali i umożliwiali naukę w gimnazjum. Był to początek skromnego konwiktu. W 1739 r. dla uczniów utworzono kongregację Maryjną pw. Zwiastowania NMP. W 1746 r. jej członkowie odbyli publiczną procesję z krzyżem i sztandarami z rezydencji do kościoła. Jezuici w Brzegu oddziaływali na młodzież także poprzez teatr szkolny. Dowody na działalność teatralną mamy z lat 1683-87, 1690-91, 1698, 1704, 1711, 1716, 1720-21, 1724-29, 1731-32, 1734-43, 1745-46, 1748-49, 1758-59. Gimnazjaliści dawali przedstawienia w związku ze Świętami Bożego Narodzenia, Wielkanocy, Bożego Ciała⁶⁶.

Aby w całości wyczerpać temat tego zagadnienia, trzeba jeszcze wspomnieć o śląskich placówkach jezuickich w Opawie i Cieszynie. Miasta te pozostały poza zasięgiem Fryderyka II Pruskiego w czasie jego zmagania o Śląsk w latach 1740-1763. Dlatego nie weszły do prowincji śląskiej, pozostając do kasaty w prowincji czeskiej.

W Opawie na Śląsku Cieszyńskim już w 1608 r. powstała stacja misyjna, przekształcona w misję stałą w 1625 r. W cztery lata później ta placówka stała się rezydencją. Dnia 30 IV 1642 r. uzyskała prawa kolegium⁶⁷. Niniejsza placówka zawdzięcza swoje istnienie księciu Karolowi von Lichtenstein (zm. 12 II 1627) i najbliższej rodzinie księcia. Jezuici opiekowali się kilkoma kongregacjami. Były to kongregacje uczniów i mieszczan, założone w 1635 r. oraz rzemieślników kawalerów (grupująca pracujących młodzieńców) założona w 1637 roku⁶⁸. W 1642 r. w tej placówce pracowali znani jezuici polscy: Mikołaj Łęczycki i Tomasz Elżanowski⁶⁹.

W Opawie w listopadzie 1630 r. utworzyli jezuici małą szkołę, a w 1631 r. jej trzecią klasę. W 1632 r. powstała syntaksa, 1634 poezja i w 1635 retoryka. Liczba uczniów wzrosła ze 150 w 1634 r. do 300 w roku 1638. W 1639 r. uczyło 2 kapłanów i 4 studentów w 6 klasach gimnazjalnych. W latach 1645-1650 szkołę tworzyło najczęściej 5-6 klas. Sodalicja dla uczniów powstała w 1637 r., w 1639 liczyła ona 100 członków⁷⁰.

W drugiej połowie XVII w. kolegium opawskie posiadało swoje wcześniejsze 6 klas z 6 nauczycielami, a także Kongregację Maryjną dla gimnazjalistów. Liczba uczniów wzrosła do 300-400. Największą liczbę odnotowano w 1690 r., wynosiła ona 442 uczniów; w 1699 było ich 438. W konwiktzie św. Ignacego,

⁶⁶ H. Hoffmann, *Die Jesuiten in Brieg*, s. 91.

⁶⁷ A. Fechtnerova, *Rektori...*, t. II, s. 462-472.

⁶⁸ AAW, *Tabulae exhibentes...*, k. 8. ⁶⁹ *Encyklopedia wiedzy o jezuitach...*, s. 475.

⁷⁰ B. Duhr, *Geschichte der Jesuiten...*, t. II, cz. 1, s. 365.

który otwarto na Zesłanie Ducha Świętego w 1653 r., mieszkało w 1681 r. 43, a w 1693 – 21 wychowanków. W 1735 r. konwikt dawał mieszkanie i utrzymanie 26 uczniom. Ze względu na brak środków materialnych liczba konwiktów zmniejszała się⁷¹.

W XVIII w., podczas gdy kolegia na Śląsku pruskim zostały niemal całkowicie zrujnowane, to kolegium opawskie zachowało dotychczasowy rozwój. 5 – 6 nauczycieli (2 kapłanów i 4 studentów) dla 6 klas gimnazjum było tam jeszcze w 1772 r. Liczba uczniów: 1720 r. – 495, 1740 – 623, zmniejszyła się w 1751 r. do 403 osób na skutek pruskiego dekretu, który odwoływał wszystkich uczniów szkoły pochodzących ze Śląska pruskiego. Kolegium św. Ignacego miało w 1748 r. 28 wychowanków, a w 1769 – 27. Oni to razem z innymi uczniami uczyli się języka francuskiego i na końcu roku szkolnego wystawili na scenie francuską komedię, na którą została zaproszona okoliczna szlachta. Kongregacja Maryjna działała do 1773 roku⁷²

W Cieszynie jezuici byli już w latach 1611-1614, zakładając tam najpierw stację misyjną. Pracowali nad rekatolizacją Śląska Cieszyńskiego. Jednak w 1614 r. musieli opuścić miasto. Ponownie sprowadził ich tam w 1670 r. cesarz Leopold I. Dzięki jego poparciu w 1672 r. powstała rezydencja. Własny budynek klasztorny został wzniesiony w 1672 r. na gruncie przekazanym przez cesarza. Na początku XVIII w. wybudowano kościół pw. Świętego Krzyża. Na przeważającą w mieście ewangelicką społeczność jezuici oddziaływali poprzez duszpasterstwo parafialne i szkołę. Przykładali przy tym szczególną wagę do kazań wygłaszanych w języku niemieckim i polskim. W 1750 r. było ich 16, a w 1772, kiedy należeli nadal do prowincji czeskiej, ich liczba w Cieszynie spadła do 10. Po kasacie kościół jezuitki pełnił funkcję kościoła gimnazjalnego. Odnowiony w 1782 r., kilka lat później spłonął doszczętnie podczas pożaru miasta⁷³.

W Cieszynie w 1672 r. powstała szkoła. W 1704 r. przeniesiono ją do świeżo uzyskanego budynku. Uczęszczało do niej od 60 do 100 uczniów. Do tego doszedł od 1709 r. konwikt. W 1713 r. zamieszkało w nim 6 ubogich uczniów. W 1728 r. jeden z kapłanów uczył w klasie retoryki i poezji. Wtedy szkoła liczyła 119 uczniów. W 1769 r. było 98 uczniów, a wśród nich 11 mieszkańców konwikt⁷⁴.

Na Górnym Śląsku jezuici zaznaczyli swoją obecność jeszcze szczególnie w Jabłonkowie, Karniowie, Olbrachcicach k. Prudnika, Raciborzu i Ziemęcicach k. Gliwic. Ich obecność w tych miejscowościach miała charakter doraźnej stacji mi-

⁷¹ B. Duhr, *Geschichte...*, t. III, s. 223.

⁷² B. Duhr, *Geschichte der Jesuiten...*, t. IV, cz. 1, s. 457.

⁷³ AAW, *Tabulae exhibentes...*, k. 15; *Encyklopedia wiedzy o jezuitach...*, s. 100.

⁷⁴ Tamże, s. 458.

syjnej. Jezuita poświęcał się tam przeważnie działalności duszpasterskiej. Nie pełnili tam interesującej nas działalności szkolnej⁷⁵.

Przedstawione szkoły jezuickie na Górnym Śląsku działały w większości do 1776 r. Gdy bowiem w 1773 r. papież Klemens XIV (1769-1774) dokonał kasaty Towarzystwa Jezusowego, Fryderyk II nie pozwolił ogłosić tej decyzji papieskiej. Uczynił to wszakże 3 lata później, ale z byłego kolegium jezuickiego utworzył królewski Instytut Szkolny, gdyż całkowite usunięcie jezuitów ze Śląska spowodowałoby załamanie się katolickiego szkolnictwa średniego. Dlatego kolegia jezuickie Fryderyk II przemianował na katolickie gimnazja. Ich majątki przejął pod swoją kontrolę. Sprawił ponadto, iż głównym celem nowo powstałych gimnazjów było kształcenie posłusznych władzy pruskiej urzędników i duchownych⁷⁶.

Summary

The political situation in Silesia, the developments of Reformation and the decisions of the Trident Council worked together in bringing the Jesuits to the Silesian region. They came there during the Thirty Years' War and were conducting a fruitful pastoral, educative and economical activity. They had in Silesia 8 colleges, 5 residential centers and 1 mission.

In the Upper Silesia the Jesuits founded colleges in Nysa, Opole and Opawa, residential centers in Tarnowskie Góry, Piekary Śląskie, Brzeg and Cieszyn. Their educative activity was mainly centered in Nysa, where one of the Jesuit school institutions had in the year 1720 more than 700 students which was for those times a very high number.

The stress put by the Jesuits on the school education was partly a response to the Protestant position. In those times ecumenism was of course no option and what counted was rivalry and denominational efficiency. The Protestant side had good schools in the Upper Silesia region in Brzeg, Cieszyn and Nysa.

⁷⁵L. Grzebień, *Obecność jezuitów na Ziemi Gliwickiej od XVI do XX wieku*, „Rocznik Gliwicki”, t. XV, cz. 1. Gliwice 2000, s. 444-446; Z. Lec, *Jezuickie stacje misyjne, rezydencje i kolegia na Śląsku w latach 1580-1776*. [w:] *Służcie Panu z weselem*. Księga Jubileuszowa ku czci kard. Henryka Gulbinowicza z okazji 50-lecia kapłaństwa, 30-lecia biskupstwa, 25-lecia posługi w archidiecezji wrocławskiej i 15-lecia kardynałatu. Ks. Ignacy Dec (red.), t. I, *W służbie Kościoła*, Wrocław 2000, s. 161-164.

⁷⁶J. Tazbir, *Historia Kościoła Katolickiego w Polsce (1460-1795)*, Warszawa 1966, s. 190.